

סימן י

קביעת מין האתרוג לדעת החזו"א

הגדרת פרי הדר

א ולקחתם לכם פרי עץ הדר. זה הדר באילנו משנה לשנה [סוכה לה.]. פירש רש"י שהאתרוג דר וגדל באילנו שמים ושלש שנים וכשבאין וחונטין של עכשיו עדיין גדולים דאשתקד קיימים בו, עכ"ל.

והנה תחת הגדרה זו של "פרי הדר" ידוע היום שיש עוד מינים כמו תפוז ולימון שהם גם כן מתקיימים משנה זו לחברתה שחונטים החדשים ושל אשתקד קיימים [כ"כ חזו"א כלאים סי' ג.]. ומטעם זה דן החזו"א שמא הם נחשבים ממין האתרוג לענין כלאים, וכן לענין מעשרות יש להלך בהם אחר לקיטה כאתרוג.

והטעם שהגמ' נקטה לענין מעשרות רק אתרוג ולא אמרה שיש עוד מינים שהולכים בהם אחר לקיטה, הוא לפי שבזמן הגמ' כלל לא היו מצויים במקומות הישוב פירות הדר חוץ מאתרוג, [ישנם הוכחות שבזמן הגמ' פירות הדר היו מצויים רק במזרח הרחוק ולא בעיקר הישוב, שהלא לא הוזכר בשום מקור מזמן התלמוד אחד מפירות הדר, ולראשונה

זה מוזכר בחיבורי הראשונים - הרמב"ם [ספר הנהגת הבריאות הזכיר לימון] והרא"ש [בתשובה שהביא הטור א"ח סי' שכ], ועוד מתקופה זו. ובמחקרים גם כן ידוע שרק מתקופה זו התחילו פירות ההדר להגיע למקומות הישוב מהמזרח הרחוק¹].

המין בתכונת האתרוג

ב והנה החזו"א שם מוסיף עוד ששאר פירות ההדר דומים לאתרוג גם במבנה הפרי ותבניתו, ובמק"א [שביעית סי' ז] הוסיף לפרש שהן שוים בבנין הפרי, בקליפתן, בחילוק חלקיהן וקרומיהן ומשקה נוזל פקיד בקרום המקיפו.

מבואר מדבריו שמהסימנים הקובעים את תבנית פירות ההדר הוא שיש בתוכם משקה נוזל, וגם בזה הם משתווים לאתרוג, ולכך דן החזו"א את כל פירות ההדר בכלל האתרוג. ולכ' יש כאן קושיא, שהלא האתרוג התימני אין בו משקה נוזל, ואם נדון עליו האם הוא משתווה עם פירות ההדר בתוך הפרי התשובה תהיה שאין להם שום משותף, ומד' החזו"א משמע שזה שדן

1. הפרטים המחקריים שלפנינו נלקחו מתוך מאמריו של פר' א. גולדשמידט נ"י שפורסמו בעלון הנוטע שנה סג, בהליכות שדה סיון תשעא, ומתוך מכתבים שהתקבלו ממנו.

אמנם ראשית יש להקדים, כי עצם הדבר שבתוך האתרוג יש חלק מיץ כבר מוזכר בשו"ת מהר"ם אלשיך, שהוא המקור הראשון שדן בענין המורכבים, בתשובתו שם ניכר שמלאכת ההרכבה הייתה ידועה לו והוא ז"ל כותב שההבדל בין המורכב בלימון לאינו מורכב הוא; שהמורכב רובו מיץ והאינו מורכב מיעוטו מיץ, וכן כתב מהר"ם בשו"ת רמ"א קכו ונעיקר הדברים הביא שם בשם אביו מהר"ם פאדווא ז"ל].

ובאמת לא שייך לומר שכל אלו הגאונים זלה"ה טעו וכל האתרוגים שבידם באמת היו מורכבים ורק שהם חשבו שחלק מהם מורכבים וחלק לא, שהלא מקובלים אנו שסוד ד' ליראיו, ומובן שהבאים לפקפק כך על מסורת רבותינו מדור דור הם משוללים מקנין היסודי של אמונת חכמי התורה ותורה שבעל פה. וביותר בהלכה שלפנינו שחכמי הדורות הקדמונים שקדו לברר ענין זה. ועוד יש להוסיף שלד' המחברים הנ"ל כל מה שהיה פשוט להחזו"א בספרו שאתרוג הוא ממשפחת שאר פירות ההדר הוא טעות ביסודו, וקשה מאד לשמוע הנחה זו, הנוגדת את כל יסוד ופינת אמונתנו.

אלא שפעמים הדבר עד לעצמו ולא ניתן להכחיש את המוחש, ומפאת כן היה מקום לטעון שכאן אנו רואים בחוש שהאתרוג מורכב מב' זנים, שכיון ואנו יודעים על חלוקה בין ב' זני פירות שישנם בשריים וישנם מיציים, והאתרוג הוא הפרי היחיד שמשלב מיץ ובשר אם כן הלא הדבר מוכח שהאתרוג הוא מורכב משני תכונות, וכיון שמצינו בתימני שאין בו מיץ הלא הדבר כמעט מוכח בעליל שהשאר מורכבים המה. אלא שאם אכן כן תגדל התמיהה הלא חכמי התורה רבותינו ז"ל כבר ידעו אז שיש ב' מיני פירות, א. פירות בשריים ב. פירות הדר כמו לימון ותפוז שכולם מיציים, ואם כן מדוע

להשוות את כל משפחות ההדר בכלל אתרוג הוא רק בצירוף זה שהם משתווים בתבנית תוך הפרי ואין די לו בזה שהם דרים משנה לשנה, שאף שזהו הכוונה הדר אבל אין די בתכונה זו לקבוע מין הפרי. ואם כן איך יתכן שזון מסוים מהאתרוג אין בו השתוות של פירות ההדר אם אכן הוא מאותו מין.

ובאמת יש להתבונן יותר שהרי אכן מסברא נראה שהחלוקה הזו של נוזל או בשר בתוך הפרי היא בעלת משמעות מהותית בקביעת המין, שהלא זהו מה שהאדם מרגיש באכילתו, ואם כן אם נעמיד את חלוקת מיני הפירות נבחין שיש בשריים כמו חבוש ותפוח ויש מיציים כמו תפוז ולימון והאתרוג התימני אכן בשרי, ואילו האתרוג המצוי הוא מורכב משניהם, ולכ' הסברא אומרת שאכן האתרוג שייך למינים הבשריים ואילו המצוי הוא הרכבה של שני מינים, שהלא אם אכן האתרוג מהמיציים איך נאבד המיץ בתימני, ועוד שאם אנו רואים שיש בפירות שני זנים והאתרוג המצוי חלקו כך וחלקו כך הדבר נראה שהוא אכן מורכב משני זנים ולכן יש בו שני חלקים, שאפשרות זו יותר מסתברת מאשר לומר שכך הוא הזן שלו שהלא לפי ההשוואה שלו לשאר הפירות הוא בעל מהות מורכבת.

חשש הרכבה בכל האתרוגים שאינם תימניים

ג כל זה הביא לכמה מחברים להרהר שמא כל האתרוגים שבידינו שיש בהם קצת מיץ מורכבים המה. ולדבריהם האתרוג אינו כלל מהמשפחה של פירות ההדר המצויים אצלנו, שהלא הם פירות מיציים והאתרוג הוא פרי בשרי, ומה שנקראים התפוז והלימון פירות "הדר" הוא המצאת החוקרים ואין לזה שום שייכות למה שהתורה קוראת פרי הדר.

כיון שהוא עץ חלש מרכיבים אותו על כנה של לימון או חושחש [תפוז יערין] ואז העץ מתחזק. זו ההרכבה המצויה בעצי הפרדסים לפי שזו ההרכבה אשר אכן מביאה תועלת לעצים. וכן בשו"ת הנ"ל מתואר כך מלאכת ההרכבה. ואמנם לענין איסור הרכבת אילנות מצינו במשנה עוד סוגי הרכבה אבל ההרכבה שיש בה צורך היא זו ולכן היא ההרכבה אשר עלינו לחוש לה. והנה הרכבה זו למדנו עליה כמה פרטים חשובים מתוך מחקרים שחקרו וכאשר הנידון הוא שבאים לפקפק על המסורת מכוח ההגיון השכלי שלנו אזי וודאי זקוקים אנו לדון ע"פ מה שהעלו במחקר.

ואלו הם הפרטים: א. הרכבה היא קשר של יניקה בין שני צמחים השומרים כל אחד על תכונותיו העצמיות, והצמח המורכב לא נהיה בן כלאיים וכו'. כלומר ההרכבה לא מולידה פרי חדש מורכב משני אבותיו אלא הפרי שנוצר הוא בתכונות היחור אלא שהכנה מחזקת אותו ונותנת לו יניקה ועוד חומרי מזון שונים. ב. הרכבה יכולה להצליח רק כאשר היא נעשית בין צמחים השייכים לאותה משפחה בוטנית כגון אגס על חבוש. ג. ישנו דרך לייצר פרי מורכב מתכונות של ב' אבות וזהו דרך העברת אבקה מפרחי מין מסוים לפרחי מין אחר, ואז אכן נוצר פרי כלאיים. הטעם לכך הוא משום שכל פרי גודל מכוח זיווג בין האבקה שבפרח לביצית שבזרעון שבמרכז הפרח, ואם מביאים אבקה ממין אחר אז אכן נוצר פרי משותף מהשניים. להלן נאריך עוד בפרטי ענין זה.

והנה עכשיו נתבונן אם אכן הטענה הנ"ל צודקת שהחלוקה בין מיני הפירות הבשריים למיציים היא מהותית, ואשר על כן האתרוג הוא בע"כ מהזן הבשרי ולא יכול להיווצר בו מיץ אלא דרך הרכבה ממין אחר מיצי. אם כן הלא שני קושיות יולדו לנו א.

כשבררו על מלאכת ההרכבה לא חשו לומר שעצם הדבר שהאתרוג מורכב מבשר ומיץ אות הוא כי כל האתרוג שמצוי לנו הוא אתרוג המורכב, ואף שלא ידעו על מציאות אתרוג בלי מיץ מ"מ מכח סברא זו היה להם לחקור יותר שמא הכל מורכב, וע"כ שהם לא ראו זאת כקו' איך יתכן שחלק מהפרי מיץ וחלק בשר, וסברתם הייתה שאין זו חלוקה עצמית וסברו ששפיר יכול להיות פרי שבתכונתו העצמית חלקו מיץ וחלקו בשרי, וכיון שכבר באנו לכלל הנחה זו שהמיץ והבשר אינם תכונות סותרות שוב זה שמצאנו אתרוג בלי מיץ אינו גילוי שגורם לנו לומר שלא היה בירורם מושלם.

ובזה גם מתבארים ד' חזו"א שהחשיב האתרוג לפרי הדר מכוח השתוות המיץ על אף שבתמיני אין מיץ, והיינו שמחמת האקלים שם אין בו מיץ במקרה, אבל אינו פרי אחר, ולכן כשאנו דנים על הגדרת מינו ההלכה קובעת להשוותו לפירות ההדר מפני שעל דרך כלל יש בו מיץ.

אלא ש"מ נזקקנו להאריך בישוב הדברים בשל קטני אמנה שמדמים שכיון שהאתרוגים התימניים לא היו ידועים לקדמונים הרי בידינו לחוש שמא אילו היו רבותינו יודעים היו חוששים שכל האתרוגים שבידם מורכבים, שהלא חזינן שהאתרוג יכול להיות גם בלי מיץ, ומחמת זה נימא אדרבה שאכן מיץ ובשר הם מינים חלוקים בעצמיותם, והאתרוג הינו בשרי וכל שיש בו מיץ הר"ז מוכיח על מורכבות.

תכונות במלאכת ההרכבה

ד ולבאר הדבר יש להקדים להבהיר תוכנה של מלאכת ההרכבה; והיא, הרכבת יחור [רוכב] על בסיס [כנה] חזק, וכגון באתרוג

נודע שכל פרי נוצר מכח זיווג בין אבקה שבפרח [זכר] לביצית שבתווך [נקבה] ואם הדבורים יביאו לפרח אבקה ממין אחר יוכל להיווצר פרי שיש בו משני תכונות ההורים. וכך אכן נוצר הלימון [היינו מאבקה של אתרוג שחדרה לעץ של פומלן]. ולפי הנחה זו יש שוב מקום לטעון שהאתרוג ביסודו הוא בשרי כמו התימני וכל האתרוגים שבידינו יש בהם מיץ מכח שהגיע להם אבקה של אחד מההדרים. [ולהלן יבואר תשובת הדבר].

האם ההרכבה מייצרת פרי חדש

1) ומתחילה יש להקדים מה שיש לעיין עוד בעיקר מה שנתבאר שאין ההרכבה פועלת לייצר פרי חדש המורכב מב' האבות, שלכ' בד' החזו"א מבואר לא כך שהלא בחזון איש כלאיים סי' ב ס"ק טז כתב בלשון זו "יש מרכיב שמתאחז ומולידין מין חדש ויש מתאחז והפירי אינו משתנה ושני הרכבות אלו אסורין" הרי שהחזון איש כותב שקיימת אפשרות לייצירה של פרי חדש שהוא מורכב מב' המינים. וזה לכ' לא כפי האמור.

וצריך לומר שאכן גם שינויים קטני ערך נחשבים לפי דין התורה כפרי חדש. כלומר אם ניקח לדוגמא אגס בו מרכיבים כנה של אגס על רוכב של חבוש ובאמת נוצר אגס עם שינויים קלים, המדע אינו רואה בזה פרי מורכב משניים באשר אין כאן הרכבה מינית אבל התורה רואה בזה פרי מורכב משום שנתערבו בו כוחות מהרוכב אשר אכן הביאו בו שינויים קטנים, ומבחינת התורה זה נקרא פרי משותף כלומר אותם רכיבים שהמדע מגדירם רק כאלו

איך בכלל הצליחה ההרכבה הלא אין הרכבה מצליחה מב' זנים שחלוקים בעצם. ב. עדיין איך הגיע מיץ לפרי הרי הכנה לא משנה את מהות הפרי. ובעל כרחך שאם נקבל את ההנחה שהאתרוג שבידינו הוא מורכב, והאתרוג היסודי היה בשרי, עלינו להגיע למסקנא שהשוני בין בשרי למיצי אינו כל כך מהותי אלא הוא ענין הנתון לשינויי אקלים או חוזק המזג ולכך קיבל האתרוג מיץ מכח ההרכבה, וכיון שכבר הגענו למסקנא שהשוני בין מיץ לבשר אינו ממהות העצם אלא מקרה הוא התלוי בחוזק ובאקלים שוב אין לנו כל סיבה לומר שכל האתרוגים מורכבים שהלא כל ההכרח לומר זאת היה משום הקו' איך קרה פרי שחציו מיץ וחציו בשר וכן איך יכול להיות שיש אתרוגים שכולם בשריים ויש מורכבים מבשר ומיץ, ולפי זה הלא אין כל קושי בזה שחלק מהפרי כך וחלק כך שהלא כל ענין המיץ והבשר אינו ענין של חילוק מינים אלא ענין של לחות ויובש וכיו"ב ושפיר יתכן שחלק האתרוגים יהיו כך וחלק כך וכן באותו אתרוג חלק כך וחלק כך. וכיון שנפל כל ההכרח הלא אין שום סיבה להניח כך, שהלא דבר מוסכם הוא שללא סיבה מוכרחת אין לנו לפקפק על מסורת חכמינו ז"ל הקדמונים.

שינוי מחמת אבקות ממין אחר

2) ועדיין יש מקום לשאול שמא אכן המיציים והבשריים שני זנים חלוקים בעצם והאתרוג היסודי הוא בשרי אלא שדרך העברת אבקות מפירות הדר נוצר מיץ באתרוג שלנו, שהלא דרך הפריה אבקית קורה שינוי בעצם, כנ"ל. ומתחילה צריך לדון האם באופן זה האתרוג אינו כשר לברכה. ויסוד הענין שלפי מה שחקרו

2. אולם גם כה"ג יסוד איסור של הרכבת כלאי אילן אינו עצם התאחדות של העצים אלא שהתאחדות אסורה לפי שמביאה תוצאה של פרי מוזוג בדרגא מסוימת, ולכך כתב החזו"א שהיה מותר להרכיב זית בתמרה אם לאו שממתיקו, אף שהיה התמרה נותן לזית כוח צמיחה. ומה שאנו אוסרים הוא לפי שאף כוח המתקה כבר חשיב זיווג של שניים.

להרכיב יחור זה על גבי הזן התימני, אין הדבר כן לפי ששם מדבר במינים חלוקים בעצם ורק משתווים בצורתם החיצונית שלפי הרמב"ם מותר כה"ג, וכיון שאזלינן בחר הצורה שפיר יש לומר שעם אותו מין עצמו חלקו מותר וחלקו אסור, אבל כאן שהתיר להרכיב אתרוג המורכב עם אתרוג שאינו מורכב הוא משום שהם מין אחד, וכמו שנתבאר שגם להר"ש מותר אם כן בזה לא שייך לומר שעם חלק מזני האתרוגים מותר ועם חלק אסור.

טעם פסול מורכב למצוה

(ח) והנה להנתבאר בהרכבת אתרוג אינו מתהווה לפרי חדש, ויש להקשות א"כ מדוע הוא פסול למצוה, ובאמת הדבר מבואר בחזו"א ב טו שטעם הפסול באתרוג המורכב משום שמשנתנה בתבניתו הפנימי והחצוני, ומבואר שאף שאכן הפרי משתנה וכמו שכתב שם מ"מ חשיב ליה כסי' ג דמיון גמור, והיינו שבסי' ב מדבר לענין מצוה ושם דנים גם על דברים צדדים באתרוג ולא אזלינן רק בחר דברים הקובעים שם המין, שאין חסרון מורכב מחמת חסרון שם המין של הפרי אלא דהוי אתרוג שאינו אתרוג גמור. ומטעם זה כתב שם החזו"א שלענין מצוה פסול לא רק האתרוג הגדל על עץ לימון אלא גם אם לקחו יחור מעץ מורכב והרכיבוהו ע"ג עץ אתרוג גמור גם כן פסול אף שאין איסור הרכבה בעץ זה אבל סו"ס אין זה אתרוג גמור.

הרי' למדנו כאן ד' דרגות: א. שנוצר פרי חדש מורכב מב' האבות, וזה לא שייך דרך הרכבה רק דרך האבקה. ב. שנוצר פרי שבדיני התורה מוגדר פרי חדש, וזה דבר המצוי בהרכבה. ג. אתרוג המורכב בלימון כתב החזו"א שחשוב אתרוג גמור לענין כלאיים ונתבאר שאף לענין

שנותנים בו כוחות צמיחה וכיו"ב התורה לא מגדירה כך.

הרכבת האתרוג אינה משנה את הפרי

(ז) אולם לענין הרכבת אתרוג כתב החזו"א שאין הרכבתו בלימון וכיו"ב גורמת שיווצר ממנו פרי חדש גם לפי גדרי התורה, ומטעם זה כתב [סי' ג ס"ק ז] שמתור ליקח יחור מעץ אתרוג המורכב בלימון וליטע אותו בתוך עץ של אתרוג, וביאר החזו"א שם שפרי האתרוג הגדל בהרכבה הוא דומה ממש לפרי אתרוג רגיל ולכן אינו חשוב כלאיים עם אתרוג רגיל. והוסיף שם מידי דהוה אלפת וצנון, והק' הגר"ד שליט"א הלא לפת וצנון מותר רק להר"מ אבל הר"ש אוסר? וכתב דצ"ל שכאן הוא דומה ממש. וביאור הדבר שהר"מ מתיר אף בב' מינים אם הם דומים ובוה חולק הר"ש, ואילו כאן מחמת הדמיון הוא נחשב מין אחד ולכן באופן זה מותר גם להר"ש וזה מדויק גם מזה שהחזו"א לא כתב שזה תלוי במחלוקת וגם מלשונו שכתב שהפירות דומין דמיון גמור.

והיינו כיון שבאמת מין האתרוג האמיתי יש בו מין וההרכבה רק מוסיפה בו עוד מין אין כאן שינוי החשוב בדיני התורה לפרי אחר, ולכן מותר ליקח יחור זה וליטע אותו ע"ג כנה של אתרוג גמור. והשתא יש לעיין האם מותר ליטע אותו ע"ג כנה של אתרוג תימני שהלא הוא חלוק ממנו בזה ששם אין מין כלל, ולכ' כיון ששני האתרוגים מין אחד הם לא שייך לומר שעם זן אחד חשוב כלאיים ועם חבירו לא, ואף שלעיל שם כתב החזו"א [ג ג] שב' מינים המשתווים בצורתן החיצונית ומין אחד מהן יש בו כמה צורות מפני שינוי המקומות אותם הצורות הבלתי שוות כלאיים זה בזה אף שבעצם הם מין אחד, ואם כן גם כאן נאמר שיהיה אסור

מחשש שמא הם קיבלו אבקה מלימון ומשם בא המיץ.

האבקה אינה יוצרת שינוי רק בזרעים

א) אלא שבאמת כל טענה זו בורכה, והוא; שכפי שנתברר האבקה [הזכרית] אינה משפיעה השפעה מהותית על הפרי עצמו הצומח מפרח זה, שעיקר הפרי מושפע מהעץ שגדל בו [ה-הנקה] וכל מה שנוצר מיני פירות כלאיים מהאבקה הוא רק בזרעים שבתוך הפרי שהם אכן כבר יצירה משותפת של האבקה והביצית, ולמשל אם מגיע לעץ הפומלו אבקה של אתרוג ההשפעה תהיה על זרעוני הפירות של עץ זה שכאשר ינטעו אותם יגדל "לימון". ונמצא לפי זה שאם אכן הגיעו לעצי האתרוגים אבקות מפירות הדר עדיין אותם פירות שיגדלו מעץ זה לא יהיה בהם מיץ, לפי ההנחה שבאתרוג היסודי אין מיץ, ורק מהזרעים שמאתרוג זה יהיה מיץ. ואם כן יוצא שאם יטעו ייחורים מעץ זה לא יהיה בהם מיץ ורק אם יטעו מהגרעינים של האתרוגים האלו עצים יהיה בהם מיץ.

ואם כן הלא חלק גדול מאופן נטיעת העצים הוא דרך שתילת יחורים, שהיא הדרך היותר קצרה מדרך נטיעת הגרעינים, ואם אכן נכונה הטענה שכל האתרוגים המקוריים הם ללא מיץ ורק דרך האבקה של פירות ההדר הגיע המיץ אם כן לא יתכן שבזמן מהר"ם אלשיך ומהר"ם פאדווא שהם היו רק שלש מאות שנה מעת החלו ההדרים להגיע למקומות הישוב כבר היו כל עצי האתרוגים רק מנטיעות של גרעינים ולא של יחורים, שהלא לפי הטענה הזו אותם נטיעות של יחורים היה עליהם להימצא בלי מיץ, ובזמן ההוא הלא טרם נודע שיטת ההרכבה על

הרכבתו בתימני כך הוא]. ד. לענין מצוות אתרוג אף שינוי זה חשוב שינוי משם אתרוג.

התערבות אבקה ממין אחר לענין מצוה

ב) ומעתה יש לעיין האם אתרוג שקיבל אבקה ממין אחר נפסל, שהלא לענין כלאיים התורה לא אסרה רק בהרכבה בפועל של שני חלקי אילן, אבל העברת אבקה לא נאסרה אף שבכך נוצר פרי מורכב [כמבואר בחזו"א ב טז], מיהו לענין שם אתרוג למצוה יש לעיין בזה.

ולב' תלוי איך נפרש גדר פסול מורכב האם משום שם הפרי, או מחמת שגדל גם מכח עץ הלימון, ואתרוג למצוה הוא רק פרי שכל גידולו הוא רק מכח עץ אתרוג. והיינו שהלא נתבאר לעיל שלענין כלאיים נחשב אתרוג מורכב למין אתרוג גמור ולא נשתנה להחשב מין חדש, ומ"מ לענין מצוה הוא פסול ויתכן א"כ שכל סיבת הפסול אינו משום שהפרי מצד הרכיבים שבו אינו אתרוג שלם, שלענין זה אכן המעט הזה אין לו חשיבות, אלא שמחמת כן הרי עץ הלימון השתתף בגידול הפרי ונמצא שהוא גדל לא רק מכוח עץ האתרוג.

והנפק"מ בין שני דרכים אלו הוא באתרוג שקיבל אבקה של לימון [דרך הדבורים] שאם נאמר שגדר החסרון באתרוג מורכב למצוה הוא מחמת שגדל מעוד עץ אכן כה"ג כשרי אבל אם נאמר שהגדר הוא שלענין מצוה אין די שיהיה מין אתרוג אלא שיהיה עליו שם אתרוג גמור וכל שמעורב בו כוח אחר אין כולו אתרוג אם כן לכ' גם בדרך אבקה אסור שהלא דרך זה עובר לו כוחות צמיחה ממין אחר. וא"כ לכ' עדיין יש לדון לאסור האתרוגים שלנו

3. אולם פשוט שכל זה בתנאי שהאבקה לא תגרום לייצר פרי חדש לגמרי שאז וודאי אינו אתרוג [הערת ידידי הרא"ק].

שהאתרוג ממשפחת פירות הדר.

וממוצא הדברים למדנו עוד, שאין מקום לחוש לאתרוגים שיש במטעם כוורות דבורים, לפי שאף אם הם הביאו אבקה מפירות הדרים לא יהיו שינויים באותם פירות אלא בגרעינים שלהם. ואמנם שינויים קטני ערך יתכנו אך נראה שבזה אין אכן פסול, שהלא אין זה מפקיע שם אתרוג מהפרי, שהלא האתרוג גדל רק מעץ האתרוג וגם כשנדון על מהות הפרי אין בו שינוי שמחמתו יש תואר אחר לפרי.

ואולם מפי השמועה למדנו שלענין לכתחילה מורים להימנע מלהניח כוורות דבורים סמוך לעצי האתרוגים.

בשולי הדברים יש בנותן טעם להוסיף עוד ממה שכתב הפרו' הנ"ל לשלול טענה זו שהאתרוגים שבידינו הם כולם מורכבים דרך האבקה של פירות הדר, ונצטט מדבריו "במאמר שכתבתי בנושא זה הגעתי למסקנה שהאתרוג יש לו לרוב האבקה עצמית, כלומר באופן טבעי הוא אינו מקבל האבקה ממינים אחרים; מנגנון זה שומר על טהרת האתרוג. ובאמת, כשבדקנו DNA של 12 זני אתרוג היו כולם מאד דומים זה לזה ושונים באופן מובהק מלימון ומיני הדר אחרים". כלומר, ישנה מסקנה מחקרית הקובעת שהאתרוג אינו מקבל השפעה מאבקה של פירות הדר אחרים, המחקר אינו יודע להסביר למה אבל זו העובדה שרואים בשטח.

ידי האבקה [ורק בשנים אחרונות נודע] ומה גם שרוב החקלאים היו פשוטים והעולם לא היה משתכלל בשינויים כל כך מפליגים, אם כן אף אם נאמר שיכל להיווצר במקרה פירות מורכבים מכח האבקה של פירות הדר שהיו סמוכים להם אבל וודאי לא יתכן לומר שכל העצים שהיו באותם שנים הם רק מנטיעות של גרעיני אתרוג שהשתנו על ידי האבקה.

העולה מן הדברים

יא הנה הרמב"ם פ"י מהלכות שמיטה כתב שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה, ומטעם זה אכן לא ניתן להאמר שכל אתרוג שיש בו מיץ הוא מורכב. אלא שמ"מ כלפי הטוענים שמציאות זו שהאתרוג התימני בלי מיץ והשאר מורכב מבשר ומיץ מוכיחה בעליל ששאר האתרוגים הם מורכבים, הוזהקנו להוכיח שכל הטוענים כך אינם בקיאים במלאכת ההרכבה ותכונותיה שהלא לפי מה שביירנו אם אכן החלוקה בין מיץ לבשריות היא כ"כ מהותית א"כ כדי שאכן יקבל הפרי תכונה חדשה האופן היחיד הוא דרך האבקה, ובתנאי שהדור הבא יגדל רק מהזרעים ולא מיחורים, וכיון שפעם לא ידעו כלל מאפשרות זו של הרכבה דרך אבקה, ורק בתקופה מאד מאוחרת נודע, וודאי לא שייך לומר שכל האתרוגים שהיו בידי הקדמונים הם פרי משותף של זרעים שנוצרו ע"י כלאיים של האבקה, ושכנו לקבלת קדמונינו שאתרוג יש בו מעט מיץ ושפיר נקט החזו"א בפשיטות